

Míg a rendszerváltást követő évtizedek kifejezett pezsgést hoztak a magyar irodalomtörténet-írás terén – mind elméleti, mind gyakorlati szempontból –, addig a honi bölcséleti színteret tekintve jóval kevésbé szívderítő kép tárul elénk. A magyar filozófiatörténet-írás mintha egyfajta másodlagos, már-már lesajnált tevékenységként tűnne fel a filozófia „komoly” műveléséhez képest, nyilvánvalóan nem függetlenül a hazai filozófiai kultúrával kapcsolatban kialakult toposzoktól (megkésettség, receptív jelleg, nemzetközileg elismert teljesítmények csekély száma). Az utóbbi években szerencsére biztató jelek is mutatkoznak ezen a területen, s ha áttörésről még nem is beszélhetünk, egyre inkább aktuálisabbá válik az általánosabb, elvi jellegű kérdésfelvetés a hazai filozófiatörténet-írás lehetőségeit illetően. Hogyan írjunk magyar filozófiatörténetet? Ezzel a (kör)kérdéssel fordultunk hazai szakemberekhez, abban a reményben, hogy a kapott válaszok révén nemcsak a filozófiatörténet-írásról, hanem a magyar filozófia sajátosságairól is többet megtudhatunk – illetve arról, beszélhetünk-e egyáltalán jellegzetesen magyar filozófiai hagyományról. A rovat összeállításában nyújtott segítségéért DEMETER TAMÁSNAK tartozunk köszönettel.

Demeter Tamás

HOGYAN LEHET ÉS HOGYAN ÉRDEMES MAGYAR FILOZÓFIATÖRTÉNETET ÍRNI?

Bevezetés

A jelen összeállításba felkért szerzők arra a kérdésre keresik a választ, hogyan is írjunk magyar filozófiatörténetet. Az utóbbi évtizedek ez irányú próbálkozásai meglehetősen divergensnek, s nem körvonalazódik belőlük sem konszenzusközeli kutatási program, sem módszertan, sem pedig kánon, amelyekre támaszkodva e vállalkozásnak legalább az alapvonalai láthatók volnának. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a „magyar filozófiatörténet” címke önmagában nem jelent semmit, mert a terület művelői között nincs egyetértés sem az alpanyagul szolgáló releváns szerzők és művek körét, sem pedig azok feldolgozásának módját tekintve. Ez önmagában persze nem végzetes probléma, hisz akár többféle magyar filozófiatörténet is írható, különféle hagyományok is feltárhatók, és a különböző hagyományok és historiográfiai programok között akár termékeny vita is remélhető. Ez az összeállítás a szerkesztők szándékai szerint ebbe az irányba igyekszik mozdítani a diskurzust.

Diagnózis

Filozófiatörténetet írni legalább kétféleképpen lehet. Az egyik lehetőséget nevezzük *eszmétörténeti* megközelítésnek, amely önmagában is különböző perspektívákat ölel fel, ezeknek mégis van egy szempontunkból fontos közös vonása: a filozófiát nem tekinti természetében különbözőnek a szellemi termelés más területeitől. Lehet ez a megközelítés érzékeny szociológiai, textuális, ideológiai kontextusokra vagy más szellemi területekkel való kapcsolatokra, vagy célozhatja az immanens, saját terminusokban történő rekonstrukciót is, de ami számunkra fontos, hogy ezek az érzékenységek éppúgy alkalmazhatók a tudomány-, az irodalom- és a művészettörténetben, ahogy a filozó-

fiatörténetben is. Az eszmetörténeti perspektívából feltáruló látvány a filozófiát mint történeti jelenséget mutatja elsősorban, s kevésbé firtatja a filozófiai tartalom helyállóságának kérdését.

Ezzel szemben az általam itt *argumentatív* megközelítésnek nevezett szemléletmód a filozófia történetét úgy szemléli, mint amely a kortárs filozófiai diskurzusban releváns tényezőként szerepelhet, s a filozófiatörténet szereplőit mint aktuális vitapartnereket tekinti, akiknek lehet igazuk bizonyos kérdésekben, de persze tévedhetnek is. Ebből a nézőpontból a filozófiatörténet álláspontok és érvek tárháza, s a filozófiatörténész feladata ezek rekonstrukciója a lehető legerősebb, vagy általánosabban fogalmazva: a kortárs diskurzusban leginkább releváns formában. Ebből a perspektívából a filozófiatörténész maga is a filozófiai diskurzus részese, és nem a történeti; innen szemlélve megőrződik a filozófiai diskurzus más tudásterületekkel szemben megmutató különössége. Ezen a módon ugyanis a tudomány története például nem művelhető, hisz nincs értelme vitatni olyan elméleteket, amelyek a jelenlegi kutatási programoktól évszázados távolságra fekszenek.

Mindkét megközelítésnek megvannak a maga potenciális hátulütői, amelyek a másik nézőpontból láthatók leginkább. Az első megközelítésben elvész a filozófiai tevékenység különössége, amely a *filozófiatörténész* számára alapvető veszteség, mert így csak a sokkal tágabb értelemben vett eszmetörténet marad számára, és tevékenységének eredménye történeti, nem pedig (vagy legalábbis sokkal kevésbé) filozófiai relevanciájú. A második megközelítésben viszont könnyen eltorzul a tanulmányozott filozófus mondanivalója, hiszen a rekonstrukcióra a kortárs diskurzus és terminológia szempontjából kerül sor.

Mégis, az eszmetörténeti nézőponttal szemben bizonyos elsődlegessége van az argumentatívnak. Egyrészt a filozófiai hagyomány része az elődökkel folytatott, történetietlen vita – az tehát, hogy a múlt filozófusait a mindenkor filozófusok vitapartnernek tekintik. Ehhez képest az eszmetörténeti megközelítések sokkal újabb keletűek. Másrészt, és esetünkben ez a fontosabb, a filozófiatörténeti kánonképzésben talán legmarkánsabban megmutató szempont a *folyamatos kritikai figyelem*: azok a filozófusok kerülnek be a filozófiatörténeti kánonba, akiknek a műve ennek fenntartására képes. Másként fogalmazva, a filozófiatörténeti kánonba kerülés feltétele, hogy az illető mű ne történeti dokumentumként vagy valamilyen elfogadott tudásanyag elemeként, hanem

vitatott elméletként vagy érvek gyűjteményeként legyen jelen a diskurzusban.

Ebből a szempontból a magyar filozófiatörténet nem áll túl jól, sőt a helyzet majdhogynem reménytelennek látszik. Igazából nincsen olyan magyar szerző tollából született mű, amely ezt a folyamatos kritikai figyelmet fenn tudná tartani. A legközelebb ehhez Lakatos Imre, Lukács György és Mannheim Károly egynemely művei járnak, de a feljűk forduló figyelem is többnyire inkább történeti, ritkán argumentatív; esetleg lábjegyzetbe szoruló tájékozási pontokként vannak jelen. S mivel filozófiatörténeti klasszikusokat mesterségesen nem lehet előállítani, ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a magyar filozófiatörténet-írás előtt nyitva álló út az eszmetörténeti út. A kérdés tehát az, hogy milyen implikációi vannak ennek a diagnózisnak, azaz először is az, hogy hogyan lehet magyar filozófiatörténetet írni, másodsor pedig az, hogy hogyan érdemes.

Hogyan lehet magyar filozófiatörténetet írni?

Természetesen sokféleképpen, s ezek közül először azokat veszem számba, ahogyan lehet, de szerintem nem érdemes. Először is nem érdemes szövegkiadásokkal és hozzájuk kapcsolódó kommentárirodalommal próbálkozni, bár némely magyar filozófiatörténési körökben visszavisszatérő érv, hogy a magyar filozófia azért nincs kellőképpen értékelve, mert az olvasóközönség a szövegeket nem ismeri, részben azért, mert ezek nem hozzáférhetőek, ez pedig újrakiadással orvosolható.

A fentiekből látszik, hogy nézetem szerint a filozófiai érték nem intrinzikus tulajdonsága a filozófiai szövegeknek, hanem jórészt sorsuk történeti alakulásán múlik. Számos példán illusztrálható ez, így például azon, hogy az okság fogalmának hume-i kritikája tankönyvi szinten klasszikus, annak ellenére, hogy ami az érvelés negatív részét illeti, Hume-ot szinte a plágiummal határos viszony kapcsolja Malebranche-hoz. E tény azonban jóval kevésbé ismert, Malebranche pedig jóval kevésbé diszkutált és értékelt szerző ebben (és számos más) vonatkozásban, mint Hume. A történelem ítélete gyakran igazságtalan, de ennek megváltoztatása kiadási és kommentálási vállalkozásokkal reménytelen: nem a művek kiadása fogja felkelteni a filozófiai érdeklődést a méltatlanul mellőzöttnek tekintett magyar filozófusok iránt. A szóban forgó szövegek ugyanis ma sem elérhetetlenek; ha a kutatók figyelme

feljük fordul, könyvtárakban és antikváriumokban hozzáférhető, és kitűnő tanulmányok alapanyagául szolgálhatnak. Amíg ezek a tanulmányok nem születnek meg, addig a szövegkiadások és kommentárok a könyvesboltok polcain porosodnak majd, de kritikai figyelmet nem fognak gerjeszteni.

Ugyancsak lehetséges, elterjedt, de talán kevésbé perspektivikus módja a magyar filozófiatörténet-írásnak egy-egy kiválasztott filozófus életművének vagy az életmű valamely szakaszának átfogó bemutatása. Ez konvencionális módja az argumentatív megközelítés érvényesítésének, de művelhető eszmetörténeti perspektívából is. Jelen állás szerint azért tartom kevésbé termékenynek az ilyen vállalkozásokat, mert hiányzik az a háttér, amely előtt az egyes művek jelentősége értékelhető volna. Az argumentatív megközelítések termékenységéhez hiányzik a szükséges kritikai figyelem, eszmetörténeti szempontból pedig az egyes (élet)művek önmagukban szemlélve sajnos súlytalannak és érdektelennek látszanak. Persze nincs minden hozadék híján ez a fajta munka. Természetesen megmutathatja, hogy miért lehet érdekes és fontos az adott filozófus munkája, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy ez az érdekeség legfeljebb pontszerű lesz: a kritikai figyelem nem éled fel az illető művek iránt, de nem lesz látható a művek helye az eszmetörténeti szcénában sem. Közben persze az is világos, hogy az ilyesfajta munka végsősoron megkerülhetetlen – pusztán annyit állítok, hogy a kutatások jelenlegi állása mellett nem lehet elég termékeny.

Lehetségesek – és születtek is – körképszerű feldolgozások a magyar filozófia történetéről, ezek azonban jellemzően inkább kézikönyvként tekinthetők és értékelhetők. Valójában mini-rekonstrukciókat tartalmaznak, amelyek ilyen vagy olyan szempontból valamelyes bepillantást engednek egy-egy filozófus életművébe, de a gondolatok, érvek és víziók itt nem kerülnek valódi filozófiatörténeti megvilágításba: ilyen keretek között nincs igazán mód sem a kritikai értékelésre, sem a kontextualizálásra. Az ebből a megközelítésből születő filozófiatörténetek inkább korlátozott szempontú doxográfiák, melyek bizonyos általános tájékozódást lehetővé tesznek ugyan, de a filozófiatörténeti diskurzust érdemben nem mozdítják elő.

Hogyan érdemes magyar filozófiatörténetet írni?

Mit lenne hát érdemes csinálni? A legfontosabb feladat az volna, hogy lehetséges térképeket rajzoljunk, mert jelen állás szerint még a magyar filozófiatörténeti kánon (vagy kánonok) körvonalai sem látszanak. Van, akik vitatják, hogy Mannheim Károly vagy Hauser Arnold legitim módon tartoznának ebbe a kánonba, de Lakatos Imre státusza is kérdésesnek tűnik, hiszen van olyan nézőpont, amely szerint az ő munkásságuk tartalmában, kontextusában vagy gyökereiben elszakad a magyar eszmetörténettől. Az sem világos, hogy például Hajnal István vagy Balogh József teljesítményei mennyiben filozófiai teljesítmények, és mennyiben sorolandók más diszciplínák történetéhez. Az effajta kérdésekre legalább kétféleképpen lehet válaszolni, és ez a két válasz egyúttal körvonalazza a magyar filozófiatörténet-írás két, általam legigéretesebbnek tartott útját.

Az első ezek közül, hogy átfogó *narratívák* keretén belül összefüggések lehetséges rendszerét vázoljuk fel, amelyekben láthatóvá válnak bizonyos jellegzetességek. Ezeknek köszönhetően a kánonba sorolás és a művek jelentőségének értékelése is lehetővé válik – azaz megtehető a kritikai figyelem orientációjának lehetősége. Ezt a munkát a nyugati filozófiai kánon esetében már régen elvégezték: ezeknek a narratíváknak a legvégső, leegyszerűsített eredményei az olyan címkék, mint az empirizmus, racionalizmus, felvilágosodás, romantika, idealizmus, pozitívizmus, kritikai filozófia stb.

Világos persze, hogy az ilyen narratívák vitathatók, számos szempontból kritizálhatók és alááshatók – csakúgy, mint minden más filozófiai tevékenység eredménye is. Ugyanakkor ez a keret teremti meg igazából a kritikai figyelem lehetőségét: ezek a narratívák olyan létrákat jelentenek, amelyeket számos esetben el lehet rúgni, de hogy ezt megtehessük, előbb fel kell mászni rajtuk. Ez a munka nem spórolható meg, mert nélküle hiányzik a térkép, amelynek segítségével a gondolatok között tájékozódni és hozzájuk szignifikanciát rendelni egyáltalán lehetséges – a térkép a filozófiatörténeti hegyek és völgyek között vezetó lehetséges utakról.

Magyar filozófiatörténeti vonatkozásban egy ilyen narratíva kereteit vázolja Nyíri Kristóf *Európa szélén* című könyve és számos kapcsolódó esettanulmánya is, melyek a magyar filozófiatörténet bizonyos fejezeteit közép-európai kontextusba ágyazzák. Nyíri narratívája a „konzervatív emberkép” filozófiai kidolgozásának kollektív vállalkozását állítja

a középpontba, s ezzel olyan nyitott narratívát kínál, amelynek szövegdékébe általa nem, vagy nem hangsúlyosan tárgyalt filozófiai – vagy akként értelmezhető – teljesítmények is integrálhatók. E sajátos filozófiai antropológia olyan keretet teremt, amelyben az ismeretelméleti, nyelvfilozófiai, politikai és történelemfilozófiai tanítások koherensen illeszthetők egymáshoz. Magam is egy effajta narratíva kereteit igyekeztem felvázolni *A szociologizáló hagyomány* című könyvemben, amely hasonlóképpen nyitott további fejezetek felé és persze a meglévők elmélyítése irányában is.

Hasonló, ám kisebb léptékű vállalkozás kontextualizáló esettanulmányokat írni, amelyek a kánonképzésben és a filozófiai jelentőség feltárásában egyaránt fontosak lehetnek. Az ilyen esettanulmányok kiválóan alkalmasak arra, hogy váratlan párhuzamokat és kapcsolókat mutassanak fel az egyes művek vonatkozásában. Ilyen törekvések ugyancsak léteznek már, különösen az osztrák–magyar filozófiatörténet, illetve Lukács György és Lakatos Imre filozófiájának vonatkozásában. Ugyanakkor örvendetes volna a spektrumot tágítani, és az összefüggések rendszerét minél változatosabb irányokban átfogóbbá tenni. Ezek az összefüggések természetesen nemcsak magyar eszmetörténeti vonatkozásokban tárhatók fel, hanem nemzetközi kontextusban is, és talán ez jelenti a legfontosabb vonatkozást. Ugyanis csak így mutatható meg, hogy mennyiben és hogyan kapcsolódik a magyar filozófiatörténet a nyugati filozófiához, illetve hogy ehhez képest miben áll a különösége.

Elsősorban ez a két út kínálja a nemzetközi becsatornázás lehetőségét, amit az előbbi pontban jellemzett filozófiatörténet-írási utak nem adnak meg. A magyar filozófiatörténet narratívái változatos pontokon kapcsolhatók a nyugati filozófia hagyományaihoz, az esettanulmányok pedig egészen kézenfekvő keretet jelenthetnek a magyar teljesítmények nemzetközi relevanciájának bemutatásához. Az effajta becsatornázás kruciális, mert elsősorban nem magunkat kell meggyőzni arról, hogy van értékes magyar hozzájárulás a filozófia történetéhez, hanem a világnak kell megmutatni, hogy a magyar kulturális örökségnek ez is része. Helyettünk ezt a feladatot senki sem fogja elvégezni.

Szalai Zsolt

MIÉRT SZÜKSÉGES A MAGYAR FILOZÓFIATÖRTÉNET?

Különböző vélekedések vannak arról, hogy a filozófia történetével való foglalkozás mikor és miért válik hangsúlyossá a filozófiai diskurzuson belül. Egyesek szerint akkor, amikor nem születnek jelentős új, kortárs elméletek, egy-egy irányzat, paradigma önmagába zárult, már nem fejlődik tovább, kiteljesedett, önmaga ismétlésébe fáradt vagy éppen kudarcba fulladt. De az is egy lehetséges, az előbbtől nem feltétlenül függetleníthető magyarázat, hogy a hagyomány rendszerezése akkor válik kitüntetett jelentőségűvé, amikor az többé már nem magától értetődő, és visszafelé meg kell teremteni valamilyen folytonosságot, vagy legalábbis kapcsolatot a múltban felhalmozott tudásanyaggal. Vagy egyszerűen hozzátartozik a nyugati kultúrához, hogy az egyetemesség, a (szerves) fejlődés, az autoritás iránti tisztelet szempontjának szem előtt tartásával újra és újra visszatér saját gyökereihez, és megerősíti, újradefiniálja önmagát, a kánon állandó felülvizsgálatával, történetiségéből (is) fakadó lehetőség-feltételeinek állandó kutatásával keresve válaszait a folyamatosan változó világban felmerülő problémákra.

A tudomány folytonossága úgy tartozik hozzá egyetemességéhez, hogy eközben a fejlődés linearitása korántsem bizonyos. Nem lehet ugyanakkor lemondani a történeti megközelítésről, nem hagyhatóak el vagy figyelmen kívül korábbi felismerések, problémafelvetések. Újra és újra előkerül Platon, Arisztotelész, Hume, Kant vagy Nietzsche – a kortárs diskurzus általában visszanyúl, és interpretál korábbi tekintélyeket, szerzőket, műveket. A filozófiatörténet megőrzi, bizonyos szempontok alapján rendezzi a hagyományt képező anyagot, alakítja a kánont, egyúttal megteremti a lehetőségét annak, hogy maguk a hagyományt képező források is fennmaradjanak, további kutatások alapját képezik. Időnként összegzi, meg- és újraírja saját történetét, számot ad azokról a kutatásokról, amelynek eredményeit archiválásra érdemesnek tartja.

Filozófiatörténetek íródnak az oktatás számára is, egyetemi kurzusok anyagait képezik, és nem (csak) azért, mert a professzorok rendszerint már nem „saját” filozófiájukat adják elő, mert a katedrafilozófia ideje lejárt, vagy mert a filozófia nem képes többé új, érvényes válaszokat